

Рівненський державний гуманітарний університет



**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 4

Рівне – 2015

**Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет**



**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 4

Рівне – 2015

ББК 88

П 86

УДК 316.627:159.9

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. - Випуск 4 - Рівне: РДГУ, 2015 – 300 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович – академік-секретар відділення психології, вікової фізіології дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім. Г. С. Костюка

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна – доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробйов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 8 від 27 березня 2015 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію **Серія КВ №18713-7513Р**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет.e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

individual features of personality and labor market needs and it is implemented throughout the period of forming and becoming of professional.

Key words: high school students, career guidance, career guidance support, professional self-determination, level of claims, self-esteem.

УДК 159.923

Л.М. КУЛАКОВА

МОРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті аналізуються основні психологічні аспекти дослідження морального розвитку молодших школярів засобами художньої літератури та формування почуття їх власної гідності. Характеризуються складові процеси сприйняття словесного художнього твору. Визначено рівні сприйняття художнього твору, характерні для молодших школярів. Проаналізовано способи відображення цінностей у літературних творах. Аналізується механізм формування системи моральних цінностей, під впливом якого підвищується рівень почуття власної гідності молодших школярів.

Ключові слова: моральні цінності, художня література, художній твір, почуття власної гідності.

Постановка проблеми. Формування моральних цінностей - це багатогранний процес, який вимагає цілеспрямованого впливу, морального співвідношення об'єктивного й суб'єктивного чинників у вихованні, постійного врахування (у формах і методах виховної роботи) тих змін, які відбуваються в житті. Процес формування моральних цінностей здійснюється в різних формах за допомогою різноманітних методів і виховних засобів [189].

Вагоме значення при формуванні моральних цінностей має читання художньої літератури. Читання художніх творів у початкових класах є найважливішим джерелом морального виховання молодших школярів. Художній твір як образне відображення дійсності впливає на думки, почуття, уяву дітей, виявляє увагу на їхню поведінку. К. Ушинський зазначає: «...той літературний твір моральний, який змушує дитя полюбити моральний учинок, моральне почуття, моральну думку, виражені в цьому оповіданні» [7]. Читаючи літературні твори, школярі вчаться розбиратися в поведінці, мотивах і вчинках людей, почувати красу добра, засуджувати потворне, зло. Дуже важливо звернути увагу дітей на прояв не тільки добра, але й зла, виховувати в них бажання виступати проти несправедливості, жорстокості, нечесності. Поведінка героя літературного твору для молодших школярів нерідко слугує еталоном, за яким він оцінює вчинки товаришів і свої власні [6, 7].

Художня література супроводжує людину з перших років її життя. Вона відкриває й допомагає дитині зрозуміти життя суспільства й природи, світ людських почуттів і взаємин. Теми, проблеми, з якими дитина знайомиться в процесі читання й під час обговорення, глибше проникають у дитячу душу, а улюблені герої надовго залишаються з нею. Вона переживає за них і разом з ними, дитя їх любить або не сприймає, але ніколи не залишається байдужим. Література для дітей дозволяє донести до свідомості дитини інформацію про те, що таке ідеал і які шляхи його досягнення, що таке вічна істина і як її осягнути, що таке цінності істини й котрі з них - неправильні. Її завдання - навчити дитину міркувати над тим, що відбувається навколо, аналізувати й робити висновки. Вона повинна розвивати її розум і душу [1, 2, 3].

Можна виокремити три основні завдання художньої літератури у процесі її застосування під час формування моральних цінностей: викликати позитивні моральні почуття (співпереживання, співчуття, радість, гордість) або обурення із приводу негативних дій і вчинків героїв розповіді; розкрити зміст моральних понять і норм поведінки; представити образ моральної поведінки й спонукати до прагнення наслідувати позитивний приклад.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Психологічні дослідження Л. Виготського, О. Запорожця, Н. Лейтеса, О. Леонтєва свідчать, що молодші школярі вміють усно передати зміст прочитаного, але їм важко розповісти про власні враження, моральні переживання героїв художніх творів [2,3,5].

Особливості варіювання сприйняття літератури молодшими школярами досліджувала М. Воюшина. Дослідниця визначила чотири рівні сприйняття художнього твору, характерні для молодших школярів [6].

Метою даної статті є характеристика процесу особистісного розвитку особистості, формування у нього почуття власної гідності шляхом морального оцінювання вчинків літературних героїв.

Виклад основного матеріалу. Формування моральних цінностей засобами вивчення художньої літератури базується, насамперед, на сприйнятті тексту читачем. У зв'язку із цим важливим представляється розгляд особливостей сприйняття художньої літератури молодшими школярами.

Виокремимо складові процеси сприйняття словесного художнього твору:

- власне читання: сприйняття літерних позначень і декодування буквених знаків у поняття й образи;
- залучення психічних процесів (насамперед репродуктивної уяви) - зорових, слухових, дотикових, нюхових, тактильних відчуттів і пам'яті;
- включення емоційних реакцій і більш складних психічних процесів - репродуктивної й творчої уяви: співпереживання, співчуття, симпатії, ворожості, радості, хвилювання, страху й тощо, а також передчуттів,

очікувань і емоцій, пов'язаних з виправданням або, навпаки, зі спростуванням передчуттів і очікувань (пам'ять, зорова конкретизація образів, інтуїція, здогад);

- осмислення змісту й художньої форми. Один з найважливіших законів мистецтва проголошує єдність змісту й художньої форми. Неможливо повноцінно осмислити текст, ігноруючи його художню форму: у мистецтві ми досягаємо зміст саме через форму, у якій він прихований [206, 207].

Отже, сприйняття художнього літературного твору - складний психічний і психологічний процес, особливий вид діяльності, у якому задіяні різні сфери психіки: увага, відчуття, пам'ять, емоції, уява, мислення.

Здатність читача до сприйняття літератури зумовлюється розвитком певних психічних властивостей. Особлива підвищена емоційність охоплює всі сторони особистості дитини молодшого шкільного віку. Психологи довели, що дитина без особливих зусиль опановує зміст твору, якщо образ у цілому викликає в неї правильне емоційне ставлення. Це свідчить про те, що, якщо в дитини виникає емоційна зацікавленість, особистісне ставлення до героїв і ситуацій книги, вона здатна глибоко й правильно сприйняти прочитане й виразити своє ставлення до нього. З одного боку, емоційна сфера дитини відрізняється безпосередністю й підвищеною активністю, а з іншого - появою більш складних почуттів: дитина вже може усвідомлювати власні емоційні прояви.

У ході вивчення ставлення молодшого школяра до літературного героя з'ясовано, що слід розрізняти три види ставлення:

- емоційне ставлення, усвідомлюване, що доволно виражається у словесній формі «подобається - не подобається»;

- інтелектуально-оцінне, усвідомлюване, що доволно виражається у словесній формі «гарний - поганий».

- ставлення, яке може не усвідомлюватися дитиною, але мимоволі виражається в її діяльності, коли перед нею поставлене завдання виразити своє ставлення (у грі, у переказі, у творі).

Слід зауважити, наскільки важливий особистий досвід дитини для сприйняття тексту і його лексичний запас для вираження своїх почуттів і відносин.

М. Воюшина визначила чотири рівні сприйняття художнього твору, характерні для молодших школярів.

Фрагментарний рівень. У дитини, що перебуває на фрагментарному рівні сприйняття художнього тексту, відсутнє цілісне уявлення про образ, тому що її увага зосереджена лише на окремих, як правило, найбільш яскравих подіях - зав'язці, кульмінації або розв'язці, - тобто фрагментах образу. Це призводить до того, що дитина не може встановити причинно-наслідкові зв'язки в тексті, не може пояснити мотиви вчинків героїв, їх наслідки. Фрагментарність сприйняття призводить до того, що навіть переказати текст дитина не здатна: вона пропускає події, плутається в їхній послідовності, не запам'ятовує імен героїв, не може розповісти про них.

Власні емоції дитини можуть бути яскравими й досить точними (вона співчуває позитивному героєві і їй не подобається герой негативний; вона переживає за героя; радіє, якщо героєві вдається подолати перешкоду), але виразити свої почуття словами дитина затрудняється: часто вона обмежується загальними оцінками «так, подобається» - «ні, не подобається» або взагалі не називає своїх почуттів, тим більше не може їх пояснити. Якщо образ-персонаж не оцінюється автором однозначно, то маленький читач зазнає труднощів у виробленні свого особистого ставлення до такого образу. Він оцінює його за першим учинком, не помічає змін, що відбуваються з героєм, змін в емоційній палітрі, не бачить, як ставиться до героя і його вчинків автор, не пов'язує свої переживання з конкретними подіями, описаними в тексті. Сильна емоційна реакція найчастіше пов'язана лише з деякими, самими яскравими епізодами в оповіданні, а іноді й лише з одним - зав'язкою або кульмінацією.

Довільна уява в дитини, що перебуває на фрагментарному рівні сприйняття, розвинена дуже слабо, унаслідок чого відтворення словесного образу підмінюється зверненням до особистих життєвих вражень або переказом змісту. Такий читач не може зорово конкретизувати образи персонажів і картини, описані автором, ще й тому, що не звертає уваги на художні й значеннєві деталі тексту. Йому простіше згадати щось схоже із власного життя й почати фантазувати на цікаві йому теми, чим відтворити в уяві картини, описані автором.

Осмислити зміст і художню форму діти не можуть. Визначити мотиви поведінки персонажа, співвіднести мотиви, обставини й наслідки вчинків героя дитина може в рідких випадках (якщо описані ситуації збігаються з тими, які уже є в особистому досвіді), а тому власна думка про персонажа часто буває неточною, перекошеною або взагалі неправильною. За вчинками персонажа визначити якості його характеру такий читач ще не в змозі.

Фрагментарне сприйняття характерне для дітей 5-6 років. Практично всі діти, котрі починають навчання у школі, перебувають саме на фрагментарному рівні самостійного сприйняття художніх творів.

Констатувальний рівень (відповідає репродуктивному рівню осмислення тексту). Для всіх рівнів сприйняття, крім фрагментарного, характерна цілісність. Завдяки більш розвиненій увазі діти легко запам'ятовують фабулу, відновлюють учинки героїв, переказують текст.

Емоції дитини, що перебуває на констатувальному рівні сприйняття, точні і яскраві, тому що вона уже бачить зміну настрою в оповіданні. Однак виразити свої відчуття словами дитині важко, тому що вона не володіє відповідною лексикою, тому й не називає відтінки почуттів, обмежуючись зазвичай, одним словом: «весело», «смутно», «подобається», «не подобається», «поганий», «гарний», «добрий», «злий».

Довільна уява в дітей з констатувальним рівнем сприйняття теж розвинена слабо, тому відтворення образу підмінюється перерахуванням окремих деталей або переказом змісту епізоду. Буває, що дитина починає характеризувати героя замість того, щоб розповісти, яким вона його собі представляє. Зосередити свою увагу на конкретних деталях тексту, а потім зібрати їх воедино дитині важко, тому вона буває дуже лаконічною.

Зміст і художня форма. Увага дитини з констатувальним сприйняттям зосереджена на подіях, їх послідовність відновлюється нею легко, але не завжди дитина розуміє зв'язок між ними. Як правило, вона може пояснити причини окремих учинків персонажів, але охопити всі причинно-наслідкові зв'язки, урахувати всі обставини їй важко. Вона легко відтворює загальну, зовнішню ситуацію, описану в тексті, і не відчуває потреби в перечитуванні у міркуванні над ним, хоча при наявності скеровуючих запитань учителя може правильно визначити мотиви поведінки героїв, орієнтуючись при цьому на власні життєві уявлення про причини того або іншого вчинку, не згадуючи автора оповідання. Художня форма, як і раніше, залишається не поміченою дитиною, унаслідок чого авторське ставлення до персонажів і подій, авторська позиція, художня ідея тексту залишаються незасвоєними, узагальнення прочитаного підмінюється переказом змісту.

Усі самостійно поставлені дитячі запитання до тексту носять відтворюючий (репродуктивний) характер, пов'язані із подіями тексту й не вимагають міркувань, не розкривають проблеми. Часто читачі цієї групи ставлять запитання типу: «Чому вчить це оповідання? Що ви зрозуміли із цього тексту?» - при цьому повторюють формулювання, які чули раніше від учителя, але відповіді на ці запитання, як правило, не можуть.

Рівень персонажа (або аналітичний). Цей рівень якісно відрізняється від двох попередніх. Діти, які досягли цього рівня, починають виростати із рамок наївно-реалістичного сприйняття, хоча й не долають його повністю.

Емоції таких дітей точні, яскраві й мотивовані: дитина намагається передати в слові динаміку своїх емоцій, співвіднести зміну своїх почуттів з конкретними подіями, описаними в тексті.

Довільна уява дитини більш розвинена, ніж в дітей, котрі перебувають на двох попередніх рівнях сприйняття. Дитина, котра піднялася на рівень персонажа, може зосередитися на деталях тексту, більш уважна при читанні, її цікавлять не тільки події, але й образи героїв. Здатність до зорової конкретизації, досить висока для її віку, допомагає їй відтворити у своїй уяві образ на основі авторських художніх деталей, причому образ, відтворений маленьким читачем, емоційно яскравий. Це говорить і про увагу дитини до стилістичних деталей тексту. Звичайно, дитина не може докладно, у деталях самостійно доповнити описаний автором пейзаж, портрет, інтер'єр: але вона здатна при зіставленні (скажімо, ілюстрацій) вибрати ту, яка найбільш відповідає її зоровим уявленням. Дитина прагне вгадати події й учинки персонажів, вона активно включає в роботу здогад і свою читацьку інтуїцію, хоча далеко не завжди буває точною, тому що мимовільна уява все-таки поки що сильніша за довільну й, відштовхнувшись від художньої реальності, дитина з легкістю спрямовується в створену власною уявою й починає приписувати героям свої власні оцінки.

Рівень змісту і художньої форми. У тексті такого читача цікавлять, насамперед, герої. Діти правильно визначають мотиви й наслідки вчинків персонажів, дають оцінку героям, обґрунтовують свою точку зору посиленнями на вчинки. Однак, багато в чому мотивація учнів залишається наївною й поверхневою: діти сприймають тільки явні факти й не бачать підтексту в художньому творі. Елементи художньої форми іноді сприймаються читачами цього рівня. Найчастіше це значеннєві й художні деталі, пов'язані з образом головного героя. Композиція твору не впливає на сприйняття читача і його оцінки, хоча інтуїтивно вони реагують на конфлікт і виділяють кульмінаційні події. Слід зауважити, що за умови наявності орієнтовних запитань, учителя спонукають дітей визначити авторське ставлення до персонажів, а іноді й авторську позицію, ідею твору, хоча при самостійному читанні, як правило, не звертають уваги на автора тексту. Узагальнення, які роблять учні, не виходять за рамки конкретного образу.

При постановці запитань у дітей даної групи переважають питання на виявлення мотивів поведінки персонажів, на оцінку героїв і на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Можливі й узагальнюючі запитання, але рівень узагальнення пов'язаний, насамперед, з оцінкою персонажа. Питання рівня «персонажа» націлюють уже на осмислення, а не на відтворення тексту. Питання ставляться до тексту в цілому, а не до окремих епізодів. Дитина прагне осмислити характери героїв, але про автора твору не згадує.

Рівень ідеї (або концептуальний). Це найвищий рівень сприйняття, що якісно відрізняється від аналітичного (рівня персонажа). Діти, що досягли цього рівня, емоційно реагують не тільки на події твору, але й на його художню форму, що практично не зустрічається в початковій школі в силу загальних особливостей психічного розвитку дитини. Емоційні реакції на форму викликані не її зовнішньою стороною - ритмом, а красою поетичних описів, емоційним фоном твору. Емоції таких учнів витончені, багаті щодо відтінків, і діти намагаються їх виразити у слові й пояснити причини їх появи. Ставлення до героя і його вчинків завжди усвідомлене й проявляється як на емоційному, так і інтелектуально-оцінному рівні. Діти вловлюють динаміку емоцій у творі, бачать причини змін емоційних станів.

У таких дітей довільна уява вже переважає над мимовільною, і вони відтворюють образ на основі художніх деталей і намагаються домалювати його до цілісного, виходячи з особистого досвіду.

Зміст і художня форма сприймаються в їхній єдності. Діти люблять перечитувати текст і розмірковувати над прочитаним, здатні з'ясувати призначення художнього елемента в тексті, побачити авторське ставлення до героїв і подій, визначити авторську позицію й ідею твору. Узагальнення, яке роблять учні, виходить за рамки конкретного образу, хоча формулювання можуть бути наївними й неточними, однобічними, неглибокими, але при цьому важлива спроба визначити проблему, що поставлена в творі і запропонувати своє обґрунтоване тлумачення прочитаного.

При постановці запитань до твору учні бачать основний конфлікт оповідання, їх цікавить авторське ставлення до персонажів, зв'язок між подіями й учинками героїв, їх характерами; вони часто звертають увагу на назву, на окремі художні деталі [4].

Бачити ціннісний потенціал, адекватно сприймати його - завдання, вирішення якого визначає ефективність формування моральних цінностей через знайомство з художніми творами. Ефективність зазначеного процесу залежить багато в чому й від того, яким чином відображені моральні цінності в творі.

Способи відображення цінностей у творах можуть бути різні, зокрема це:

1. Умовне відображення цінності допомагає визначити спрямованість ціннісного матеріалу вже за самим фактом включення тієї або іншої одиниці ціннісної інформації в навчальний процес.

2. Пряме відображення цінності дозволяє виявити ціннісну спрямованість змісту твору через авторське розкриття ставлення до досліджуваного об'єкта оцінними судженнями.

3. Опосередковане відображення цінності також являє собою результат оцінки, але не окремих фактів, а типових, істотних образів.

4. Непряме відображення цінності представлене пробудженням адекватних емоцій стосовно цінностей.

5. Діяльнісне відображення цінності. Відображені в такий спосіб цінності пробуджують ціннісне ставлення до об'єкта через завдання, спрямовані на практичну й творчу діяльність школяра.

Важливе значення, особливо в молодшому й середньому віці, має розповідь у ході організації ціннісно-орієнтовної діяльності. Впливаючи на почуття дітей, розповідь допомагає їм зрозуміти й засвоїти зміст закладених у неї моральних оцінок і норм поведінки. Можна виділити три основні завдання цього методу при його застосуванні у виховній роботі: викликати позитивні моральні почуття (співпереживання, співчуття, радість, гордість) або обурення із приводу негативних дій і вчинків героїв розповіді; розкрити зміст моральних понять і норм поведінки; представити образ моральної поведінки й викликати прагнення наслідувати позитивний приклад [6, 5].

Оповідання - цей послідовний виклад переважно фактичного матеріалу, який здійснюється в описовій або оповідальній формі. Він широко застосовується у викладанні гуманітарних предметів, а також при викладі біографічного матеріалу, характеристиці образів, описі предметів, природних явищ, подій суспільного життя. До розповіді як методу навчальної діяльності пред'являється низка вимог: логічність, послідовність і доказовість викладу; чіткість, образність, емоційність; урахування вікових особливостей, у тому числі відносно тривалості [1].

Прикладом літературних творів, тих у яких відображені моральні цінності, можуть бути розповіді з моральним змістом.

Сучасним школярам насамперед, необхідно засвоїти поняття про доброту, чуйність, справедливість. Необхідно навчити дитину бачити прояви моральних якостей у житті, розрізняти добро й зло, чуйність і байдужість, справедливість і несправедливість, формувати в дітях почуття відповідальності, виховувати якості патріота, любов до Батьківщини, родини й близьких.

Таким чином, можна зробити висновок, що вивчення творів сучасних українських письменників М. Стельмаха, В. Симоненка, В. Нестайка, Б. Чалого, В. Близнаця, В. Чухліба, М. Ткача, а також В. Осеевої у початковій школі буде сприяти ефективному формуванню моральних цінностей, тому що під час читання творів школярі вчать розбиратися в поведінці, мотивах і вчинках людей, почувати красу добра, засуджувати потворне, зло.

З метою підготовки молодших школярів до особистісного й життєвого самовизначення в позакласній виховній роботі потрібно регулярно практикувати моральне оцінювання вчинків літературних героїв, тому що саме оцінка, і особливо рефлексивна оцінка вчинку героя (із примірянням на себе), формує систему моральних цінностей, під впливом яких учень надалі вибирає індивідуальний життєвий шлях. Механізм даного явища можна відобразити в такому алгоритмі:

1. Морально-етичне оцінювання вчинку літературного героя (його рефлексивна оцінка).
2. Формування системи моральних цінностей молодшого школяра.
3. Визначення себе, свого «Я» у системі ціннісних орієнтацій, власного ставлення до моральних цінностей.
4. Вироблення й усвідомлення власної ціннісної позиції.
5. Вибір майбутнього, стилю життя, власного життєвого шляху [4].

Список використаних джерел

1. Вальдгард С. Л. Очерки психологии чтения / С. Л. Вальдгард. – М – Л.: Государственно учебно-педагогическое из-во, 1931. – 112 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский / под ред. В. В. Давыдова – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.
3. Запорожец А. В. Избранные психологические труды / А. В. Запорожец: В 2-х т. Т.1. Психическое развитие ребенка / Под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1986. – 318 с.
4. Прайсман Б. Д. Розуміння молодшими школярами мотивів поведінки літературних персонажів // Науковий зап. НДІ психології УРСР. – К., 1956. – Т.5. – С. 213-242.
5. Провоторова В. П. Нравственное развитие младших школьников во внеучебной деятельности [Текст] / В. П. Провоторова // Начальная школа, 2011. – № 1. – С. 51-53.
6. Рыжкова Т. В. Литературное развитие младших школьников [Текст]: учеб. пособие для студ. пед. вузов / Т. В. Рыжкова. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2006. – 140 с.
7. Ушинский К. Д. Руководство к преподаванию по "Родному слову". Собр. соч. в 9 – ти т., т.7. / К. Д. Ушинский. – М.: Издательство АПН РСФСР, 1949.

References

1. Val'dgard S.L. Ocherki psihologii chtenija / S.L. Val'gard. – M – L.: Gosudarstvenno uchebno-pedagogicheskoe iz-vo, 1931. – 112 s.
2. Vygotskij L. S. Pedagogicheskaja psihologija [Tekst] / L. S. Vygotskij / pod red. V. V. Davydova. – M.: Pedagogika-Press, 1999. – 536 s.
3. Zaporozhec A. V. Izbrannye psihologicheskie trudy / A.V. Zaporozhec: V 2-h t. T.1. Psihicheskoe razvitie rebenka /Pod red. V. V. Davydova, V. P. Zinchenko. – M.: Pedagogika, 1986. – 318 s.
4. Prajsman B. D. Rozuminnyya molodshy`my` shkolyaramy` moty`viv povedinky` literaturny`x personazhiv // Naukovi zap. NDI psy`xologiyi URSR. - K., 1956. – T.5. – S. 213-242.
5. Provotorova V.P. Nравstvennoe razvitie mladshih shkol'nikov vo vneuchebnoj dejatel'nosti [Tekst] / V.P. Provotorova // Nachal'naja shkola, 2011. – №1. – S. 51-53.
6. Ryzhkova T.V. Literaturnoe razvitie mladshih shkol'nikov [Tekst]: ucheb. posobie dlja stud. ped. vuzov / T.V. Ryzhkova. – SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gercena, 2006. - 140 s.
7. Ushinskij K.D. Rukovodstvo k prepodavaniju po "Rodnomu slovu". Sobr. soch. v 9 – ti t., t.7. / K.D. Ushinskij. - M.: Izdatel'stvo APN RSFSR, 1949.

Резюме. В статье анализируются основные психологические аспекты исследования нравственного развития младших школьников средствами художественной литературы и формирование чувства их собственного достоинства. Характеризируются составляющие процесса восприятия словесного литературного произведения. Определены уровни восприятия художественного произведения, которые характерны для младших школьников. Проанализированы способы отображения ценностей в литературных произведениях. Анализируются механизмы формирования системы моральных ценностей, под влиянием которых повышается уровень чувства собственного достоинства младших школьников.

Ключевые слова: нравственные ценности, художественная литература, художественное произведение, чувство собственного достоинства.

Summary. The main psychological aspects of study of moral development of young schoolchildren by means of fiction literature and forming of their self-respect are analyzed in the article. The components of process of perceiving verbal fiction work are characterized. The levels of fiction work perceiving which are typical for young children are defined. The methods of reflexing values in literary works are analyzed. The mechanism of forming of moral values system under which influences level of young schoolchildren's self-respect increases.

Key words: moral values, fiction literature, fiction work, self-respect.

УДК [159.922.1: 159.922.8]: 316.614

О.М. КУРДИБАХА

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ ГЕНДЕРНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

В даній статті привертається увага щодо проблем гендерної соціалізації підлітків. Охарактеризовано основні процеси гендерної соціалізації в підлітковому віці. Висвітлено поняття гендерної соціалізації та гендера. Описано невід'ємні складові для розвитку гармонійно розвиненої особистості на протязі всього життєвого циклу. Показано причини негативного формування підростаючого покоління.

Ключові слова: гендерна соціалізація, гендер, формування особистості, внутрішні суперечності, зона найближчого розвитку.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. В наш час, проблема соціалізації особистості, включення підлітків в соціальну цілісність, в соціальну структуру суспільства є в край важливою, бо як відомо сформована особистість характеризується позитивним відношенням з іншими людьми, успішністю професійної діяльності, активністю у суспільному житті і, нарешті, людина відчуває себе по справжньому щасливою. Ось це все є основним елементом для розвитку підлітків в процесі соціалізації.

Підлітковий вік являється цікавим у плані дослідження гендерної соціалізації, бо саме в цьому віці як підкреслюється вченими [5, 6], відбувається становлення гендерної ідентичності, яка визначає подальший розвиток особистості. У підлітковому віці закладаються такі основи, які в подальшому можуть змінюватись лише під дією надзвичайних впливів.

Тому **метою** статті є аналіз проблем розвитку підлітків в процесі соціалізації, на основі теоретичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. У роботах Д. М Ісаєва, В. Ю. Кагана, І. С. Кона, Я. В. Коломинського та ін. [1, 2, 3, 4] досліджуються проблеми соціального аспекту в формуванні психологічної статі, питання стосунків між особистостями однієї і різної статі, формування гендерної поведінки, настановлень, уявлень, цінностей. Ключовою проблемою дослідження є проблема гендерної соціалізації. В. Ю. Каган розглядає гендерну соціалізацію, як активний процес засвоєння особистістю гендерної культури по мірі входження в соціальні

З М І С Т

<i>Передмова</i>	3
Павелків Р.В. Завдання та перспективи психологічної служби РДГУ	4
Петренко О.Б. Інноваційна діяльність практичного психолога в організації роботи «школи сприяння здоров'ю»	8
Литвиненко С.А., Ямницький В.М. Психологія травми: трансгенераційний та феноменологічний аспекти	14
Абрамова С.В. Психолого-педагогічна діагностика сформованості соціальної активності у старших підлітків	17
Артемова О.І. Креативність як чинник розвитку професійних якостей майбутнього практичного психолога	22
Барно О.М. Причинно-наслідкові відносини у психології розвитку особистості	26
Білоус Р.М., Боровська А.С. Ціннісні орієнтації в процесі самоактуалізації старшокласників	31
Большакова А.М. Поведінка типу А як проблема професійного здоров'я майбутніх менеджерів	33
Борейчук І.О., Євдокимов Р.В. Умови використання арт-терапевтичних технік в роботі із геронтопсихологічною групою клієнтів	36
Борисова А.О. Психологічний моніторинг міжкультурної адаптації студентів-іноземців у країні навчання	40
Бучко В.Б. Проблема справедливості психологічний аспект	43
Вознюк Ю.С. Аналіз проблеми самоствердження особистості	49
Воробійов А.М., Демчук О.О. Умови адаптації та фактори дезадаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі	52
Воронов Н.П., Курячий С.В. Здоровьесберегающие технологии в профилактике состояния здоровья студентов специальной медицинской группы с заболеваниями сердечно-сосудистой системы и опорно-двигательного аппарата	55
Герман Л.В. Значущість психологічної складової у професійній підготовці правоохоронців	60
Грицюк І.М. Емоційне виховання як засіб запобігання емоційної травми у дітей	63
Грубляк В.В. Розвиток пізнавальної активності студентів в процесі самонавчання	66
Давидюк С.Г., Пащенко О.О. Психологічні особливості прояву креативності студентів гуманітарного та технічного профілю	71
Демянюк О.Б. Образ світу як психологічна основа самореалізації молоді	74
Дружиніна І.А. Емпатія у системі професійно важливих якостей майбутніх психологів	78
Дучимінська Т.І. Соціально-психологічний тренінг як засіб корекції проявів особистісної безпорадності студентів	82
Жарікова С.Б. Образ «Я» підлітка у цілісній моделі психологічного здоров'я особистості	85
Жидко М.Е., Лушина Т.А. Проблема психологічної структури научного мировоззрення у студентів сучасного технічного університету	89
Жидко М.С., Кравченко К.О. Особливості переживання у льотчиків на гострій стадії горя	93
Жидко М.С., Журавская О.В. Особливості психологічної диференціації професійної дезадаптації, професійної деформації та емоційного вигорання	99
Жизномірська О.Я. Психологічне здоров'я особистості молодшого шкільного та підліткового віку	103
Іванашко О.Є., Вічалковська Н.К. Соціально-психологічна адаптація особистості в умовах інклюзивної освіти	107
Іванова Н.Г. Психологічні основи підготовки, необхідні для успішного професійного становлення фахівців: ретроспективний аналіз проблеми	110
Істинюк І.Д. Педагогічна практика – провідний засіб забезпечення готовності студентів до інноваційної виховної діяльності з молодшими школярами	114
Кідалова М.М. Фасилітативний супровід емоційних бар'єрів у підлітковому віці як умова збереження психологічного здоров'я	118
Корчакова Н.В. Диспозиційні основи просоціальності	124
Коширець В.В., Шкарлатюк К.І. Самофутурування як чинник самореалізації студентів з порушеннями розвитку	129
Крюкова Л.В. Сучасні підходи щодо динаміки емоційних процесів та їх впливу на здоров'я особистості школяра	132
Кулаков Р.С. Особливості профконсультаційного супроводу професійного самовизначення старшокласників впродовж навчання в школі	135
Кулакова Л.М. Моральний розвиток особистості засобами художньої літератури як підґрунтя формування почуття власної гідності у молодших школярів	140
Курдибаха О.М. Теоретичний аналіз проблем гендерного розвитку підлітків у процесі соціалізації	144
Левус Н.І., Волошок О.В. Самоставлення у студентів з різною навчальною мотивацією	146
Левшунова К.В. Благополуччя та здоров'я: спільне та відмінне між поняттями	151
Лисенко Л.М. Теоретичні аспекти проблеми психічного здоров'я особистості	154

Ліщук А.В. Вплив ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення старшокласників	157
Луцик Г.О. Напрямки роботи соціальних педагогів з профілактики девіантної поведінки підлітків	160
Марчук Ю.С. Психолог-практик та психолог-теоретик: особливості формування професійного мислення	163
Назаревич В.В., Коротун В.В. Використання малюнкових технік психотерапії для самоідентифікації студентів.....	166
Нікула Н.В. Шляхи формування методичної культури студентів на етапі професійної підготовки	170
Новік Л.О. Психологічні складові іміджу психолога	173
Ногачевська І.О. Розуміння текстів – базовий компонент вузівського навчання студентів.....	176
Олексієнко С.Б. Оволодіння майбутніми правоохоронцями психологічними знаннями, необхідними для створення соціально-психологічної характеристики об'єкта оперативного інтересу з політичного середовища.....	180
Олійник О.В. Готовність майбутнього вчителя початкової школи до виховання господарської культури молодших школярів	184
Павелків В.Р., Мокич Н.В. Психологічні ознаки в системах соціокультурного простору молодіжних субкультур	187
Паливода О.О. Психологічні аспекти професійного становлення особистості у вищому навчальному закладі	193
Петренко Н.В. Модель становлення професійної спрямованості менеджера на етапі навчання у вищому навчальному закладі.....	197
Пилип'юк Т.О., Мушкевич М.І. Гендерна диференціація особистісних особливостей осіб з різним ставленням до репродуктивного здоров'я.....	201
Пилипака Ю.І., Гамарнюк О.В., Романюк В.Л. Психічна травма як функціональна модель розладів психіки і поведінки особистості	205
Піонтковська Д.В. Розвиток національної ідентичності особистості в юнацькому віці	210
Рибак В.А. Особливості процесу соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами.....	214
Рудь Г.В. Гендерні аспекти формування перспектив власного кар'єрного росту сучасної молоді.....	217
Рудюк О.В. Психологічне здоров'я особистості як копінг-ресурс подолання кризи безробіття.....	221
Савелюк Н.М. Елементи релігійного дискурсу в освітньо-виховному просторі України.....	226
Савенко Д.О. Проблема самоідентичності жінки в період раннього онтогенезу дитини	230
Савуляк В.О. Особливості запиту студентів щодо діяльності психологічної служби ВНЗ	233
Самойлова Н.В., Метіль Я.М. Підходи до розвитку психологічної компетентності студентів-валеологів	237
Ставицька О.Г. Оптимізація консультативної взаємодії психолога з клієнтом технологіями самопрезентації	240
Стаднік І.В., Мушкевич М.І. Психологічні особливості переживання посттравматичного стресового розладу (ПТСР) учасниками зони антитерористичної операції (АТО).....	244
Сторож О.В. Розвиток складових творчої соціалізації особистості	248
Тищенко І.А. Вплив статево-рольових стереотипів на професійну самореалізацію жінок у руслі проблеми гендерної освіти.....	254
Угрин О.Г. Роль організаційної ідентичності у процесі професійного становлення молодого спеціаліста.....	257
Федоренко Р.П. Вплив залежності партнерів від соціальних мереж на шлюбно-сімейні взаємини.....	261
Федюк Т.М., Корчакова Н.В. Особливості розвитку самооцінки у процесі соціалізації дітей з вадами слуху	264
Хлівна О.М. Психопрофілактика здоров'я в студентському віці	267
Хупавцева Н.О. Поняття соціального статусу у контексті проблеми становлення особистості.....	270
Чагарна С.Є. Особливості інтеграції дітей з порушеннями слуху	274
Чмир Т.В. Вольова сфера особистості: теоретичні аспекти	277
Шаповал І.М. Механізми EGO-захисту як детермінанта адаптивної стратегії особистості	280
Шевців М.В., Романюк В.Л. Особливості взаємозв'язку кольору очей і темпераменту у студентів-біологів в умовах рівненщини	285
Шевчик Р.В. Дослідження та корекція уваги у підлітків	288
Шуль М.Т. Теоретичні основи формування здорового способу життя учнів початкових класів як психолого-педагогічна проблема	292
Відомості про авторів	296

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 4

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**
Відповідальний за підготовку збірника до видання **Безлюдна В.І.**
Технічний редактор **Суходольський В.І.**
Комп'ютерна верстка **Осипчук О.П.**

Здано до набору 22.04.2015 р. Підписано до друку 06.12.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Замовлення № 27042015 Наклад 90

Адреса: 33000 м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 20
e-mail: dokacentr@mail.ru

Видавництво ТЗОВ "Дока центр"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія РВ № 54 від 09.09.2011

П - 86 **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 4. – Рівне:
РДГУ, 2015. – 300 с.**

ISBN 978-966-2695-00-7

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 316.627:159.9

ББК 88